

Els comtes de Bunyol
(segles XVI-XVII)

ARXIU I DOCUMENTS-72

Els comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)

Maria Lluïsa Muñoz Altabert

**institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació**

VALÈNCIA, 2019

Edició composta amb el tipus Lexicon No2 i impresa
sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color o3 de 90 g/m²

© 2019, Maria Lluïsa Muñoz Altabert

© 2019, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Corona 36-46003 València
Tel.: +34 963 883 169
iam@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Collage-no Diseño Gráfico

Il·lustració de la coberta: Castell de Bunyol. Autor: Ximo Matamales

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-790-7

Dipòsit legal: V-417-2019

Impressió IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Per a tu

Índex

Introducció 13

PRIMERA PART

L'ASCENDÈNCIA DEL LLINATGE. LES BASES SOCIALS, ECONÒMIQUES I POLÍTIQUES

Capítol I: Una trajectòria sòlida: els Mercader en l'Edat Mitjana 23

1. Els serveis a la Corona. La compra dels senyorijs de Bunyol i Xest. Les estratègies matrimonials 23
2. La constitució del vincle de Bunyol. Les darreres voluntats de mossén Berenguer Mercader i Miró 30
3. El batle mossén Honorat Berenguer Mercader i Mercader (†1503) 32

Capítol II. Llums i ombres en el segle XVI 35

1. Don Pere Mercader i Mercader (†1520): l'obtenció del privilegi de noblesa 35
Donacions complicades. La vinculació de Xest 37
2. Don Joan Mercader i Blanes (†1524): infructuós intent per a arribar a la Batlia 38
3. Don Gaspar Mercader i Mercader (†1538): mort prematura 41
4. *A benefici de la meua ànima*. Don Baltasar Mercader i Mercader (†1585) 43
Les darreres voluntats. L'obra pia 44
Els llegats de la seua viuda, dona Maria de Córdoba i Mendoza 49
5. Don Melcior Mercader i Mercader (†1579): *mejor es casar que quemarse* 51
Els darrers testaments de don Melcior i dona Rafela 53

Capítol III. Una nova embranzida: don Gaspar Mercader i Mercader (†1603), batle general 57

1. Els dos matrimonis del batle 57
2. Assegurant-se la restitució del dot: la presa de possessió de dona Laura Cervelló 60
3. L'estratègia matrimonial. El casament dels fills 62
4. *Fieros lo preguntarán*: l'hàbit de don Baltasar 65
5. La pugna per la venda de Bunyol: el Capítol de la Seu de València contra el senyor de Bunyol 70
6. Don Gaspar Mercader, nou batle general de València 76
7. Les darreres voluntats de don Gaspar Mercader i Mercader 80

SEGONA PART

ENTRE L'IMPACTE DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS I LA LLUITA PEL VINCLE. ELS PRIMERS COMTES DE BUNYOL

I- Don Gaspar Mercader i Carròs (c. 1569-1631), I comte de Bunyol

Capítol I. Els anys de joventut 89

1. *Soneto a una vida desordenada*. Els problemes de comportament 89
2. La faceta literària: l'*Academia de los Nocturnos* i *El Prado de Valencia* 98
3. *Todo lo que miraré, cierto sé que presto lo alcanzaré*. La participació en les noces de Felip III 107

Capítol II. Al capdavant del llinatge 113

1. L'herència: la presa de possessió de la baronia de Bunyol 113
2. La desavinença familiar: el plet del comte de Bunyol amb dona Laura Cervelló 115
3. De la solvència econòmica del comte: una aproximació a les rendes senyoriales 123

Capítol III. L'impacte de l'expulsió dels moriscos al comtat de Bunyol 135

1. La despoblació del comtat de Bunyol 135
2. La carta pobla del 1611 143
3. La concòrdia amb els creditors 153
4. La gràcia de la monarquia 155

Capítol IV. Una presència activa en l'escena pública 157

1. Els serveis a la Corona 157
2. València dividida: l'activisme del comte per la Immaculada i el Pare Simó 161

Capítol V. Les darreres voluntats de don Gaspar Mercader i Carròs 167

II. Don Laudomi Mercader i Centelles (1592-1654). La manca de successió i la lluita pel vincle 171

Capítol VI. Esperant l'herència 171

1. L'hàbit de Sant Jaume per al jove Mercader 171
2. El matrimoni amb dona Anna Rabassa de Perellós 172
3. Entretenint l'ociositat: les aficions de don Laudomi 175
4. Problemes amb la Reial Justícia. Els avantatges de la familiatura 176

Capítol VII. Les estratègies econòmiques i familiars 179

1. Les desavinences per la restitució del dot i l'assignació alimentària de dona Hipòlita Centelles 179
2. Una aproximació a les rendes del comtat 181
3. Un al·licient per a la repoblació: les millores introduïdes en les cartes pobles del comtat de Bunyol 186
4. La nova concòrdia amb els creditors del comtat 188
5. Les estratègies familiars 190
 - Les capitulacions matrimonials de l'hereu 190
 - L'orientació militar dels fadristerms 191
6. Servir per obtenir: la sol·licitud del títol de marquès de Setaigües 194
7. Es disparen les alarmes: la mort de l'hereu 196

Capítol VIII. La lluita pel vicle de Bunyol: els Mercader-Cervelló davant dels Mercader-Cardona 199

1. En defensa de la titularitat: les reivindicacions de don Gastó Mercader 199
2. Les aliances matrimonials. L'estratègia a seguir 200
3. Els capítols matrimonials de dona Anna Maria Mercader i Melo amb don Felip Folc de Cardona 201
4. Les dues cases enfrontades: el Mercader-Cervelló i els Mercader-Cardona 203
5. Les disposicions testamentàries de dona Anna Maria Mercader i Melo 205

TERCERA PART

ELS COMTES DE BUNYOL EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

Capítol I. Don Baltasar Mercader i Carròs, (c. 1570–1629): l'origen de la branca successòria 209

1. La propietat discutida: el Molí de Vera 210
2. La preocupació pel bastard: les darreres voluntats de don Baltasar 213

Capítol II. Don Gastó Mercader i Carròs (c. 1618–1681), III comte de Bunyol 215

1. Les primeres notícies: vestir l'hàbit de Montesa 215
2. *Igual a los servicios son las mercedes* 216
3. Un matrimoni, una estratègia: les capitulacions matrimonials de don Gastó Mercader i Carròs amb dona Laura Maria Cervelló 221
4. Desitjada presa de possessió del vicle de Bunyol 224
5. Les darreres voluntats de sa mare, dona Helena Carròs 226
6. Tensions familiars entre els Mercader i els Cervelló 228
7. Problemes per a dotar a la seua filla, dona Miquela Mercader. Les capitulacions matrimonials amb el marquès d'Albaida 229
8. El testament nuncupatiu de don Gastó 232

Capítol III. Don Gaspar Alaman Cervelló i Mercader (1654-1686), IV comte de Bunyol, III comte de Cervelló 235

1. La successió en el comtat 236
2. L'activitat política. L'infructuós intent de succeir en la Batlia 239
3. Ploma enginyosa: la faceta literària del IV comte de Bunyol 241
4. Les últimes voluntats 243

Capítol IV. Les acaballes del segle: el V comte de Bunyol, don Francesc Maria Cervelló i Mercader (c. 1683-1700) 247

QUARTA PART

DUES VISIONS TRANSVERSALS DEL LLINATGE

Capítol I. De l'esplendor a la crisi, fins a arribar a l'estancada renda senyorial 253

1. Anys de prosperitat: les rendes senyorials del 1589 i el 1593 254
2. *Si no és en cas de remoció dels nou convertits* 260
3. L'arrendament del 1633: recuperació o ficció? 262
4. La renda estancada: els arrendaments de final del segle XVII 265

Capítol II. L'espai domèstic 273

1. El llinatge Mercader a través dels inventaris *post mortem* 273
2. «La casa gran» del carrer dels Cavallers. Una mirada a l'interior domèstic 277
3. Guarnir les parets. Decorar l'interior 282
4. Moblar la casa 290
5. Les àrees de servei: la cuina i la carrossera 297
6. Vestir el cos. Una aproximació a la indumentària 300
7. La plata domèstica i les joies 313
8. De llibres i biblioteques 328
9. Inventaris i documents 335
10. Censos i censals als inventaris *post mortem* 344
11. Armament, altres béns i ròssecs. Algunes notes sobre el castell de Bunyol 348

Conclusions 353

Arbres genealògics 363

Bibliografia 369

Introducció

Els darrers anys, la historiografia modernista ha tret de la letargia investigadora els grups socials privilegiats, les elits de poder de l'Antic Règim. A hores d'ara, són ja molts els historiadors i les historiadores que estan ocupats desempolsant tant l'ascendent projecció social de les oligarquies urbanes com l'aparent immobilitat dels llinatges i les cases nobiliàries dels diferents regnes de la monarquia hispànica. Des d'un punt de vista quantitatiu, el primer àmbit d'estudi, el de les oligarquies urbanes, avantatja el segon, tal vegada pel major atractiu que, generalment, suscitaven les estructures en moviment, en aquest cas, els grups socials en ascens.

Els estudis sobre la noblesa van retallant les distàncies, ja que han sorgit amb la força de la renovació que li aporten les noves perspectives, els nous interrogants i els actuals corrents metodològics, amb què s'aborda l'estudi de la història. Lluny queden les dècades d'arraconament, conseqüència del caràcter apologetic que envoltà aquests tipus de treballs fins al començament del segle xx.¹ També, pel major interès de la historiografia dels anys 70 i 80 del segle passat per la història quantitativa i pel règim senyorial. D'altra banda, al mateix temps, la història política anava despullant-se de l'exclusivitat del fet polític i incorporava l'acció de govern, l'exercici del poder, la sociologia del poder, les xarxes clientelars i els interessos econòmics. Tot alhora que a la història social i de les mentalitats s'obrien pas nous corrents historiogràfics relacionats amb la família. Començava a bullir una nova manera d'en dinsar-se en la història des d'una perspectiva que no solament contemplava més angle de visió, sinó que permetia fer l'anàlisi des de múltiples mirades. Així, les línies actuals d'investigació històrica, ja plenament immerses en el segle XXI, rescaten de l'oblit les minories socials privilegiades des d'una perspectiva revisionista que no menysprea, però, l'esforç investigador d'èpoques precedents.

L'interès de la historiografia moderna, actualment ocupada en les elits de poder, pivota al voltant del pes econòmic, social i polític de l'oligarquia urbana i de la noblesa de l'Antic Règim. Para esment, respecte a l'estament nobiliari, en la seua condició d'eix bàsic de la societat, la seua idiosincràsia, la seua capacitat de regeneració, d'adaptació a les pròpies crisis, l'habilitat de perpetuar-se en el temps com a grup diri-

¹ Entre els historiadors més destacats i de més reconeixement hi ha, entre altres, F. Fernández de Bethencourt, L. Salazar y Castro i G. Carrillo de Sotomayor.

gent. L'estudi de les elits alimenta la història del poder, i aquesta, com ja va apuntar el professor Pere Molas, avança a través de biografies individuals de persones ben posicionades en la seua xarxa social.² L'interés, però, no rau, o no solament rau, en l'individu, en la seua experiència, en la seua trajectòria vital, sinó en la seua pertinença a un grup, amb la possibilitat que ens brinda de comprendre el conjunt. Això és, les microhistòries serviran com a fórmula i eina de reconstrucció, la singularitat dels individus com a peces que ens permetran anar bastint el grup, la comparació en l'espai i en el temps com a mètode de coneixement i comprensió global. Tot plegat, des-teixir la xarxa de l'entramat social lligada amb el pas dels segles per comprendre, tornar a teixir-la per aprofundir en el coneixement de la història. Una tasca difícil que va ramificant l'arbre del coneixement de microhistories en l'espai i en el temps, que, com a lluerns, il·luminen el saber històric.

L'obra de Domínguez Ortíz *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*³ marca la línia a partir de la qual s'entén una nova manera d'abordar la investigació històrica sobre la noblesa de l'Antic Règim. Encara continua com l'obra amb la visió i l'anàlisi més completa de l'estament nobiliari, pel fet d'abordar la diversitat tipològica en relació amb els diferents territoris de la monarquia hispànica. Posteriorment, eixiren les síntesis i recopilació de textos de David Garcia Hernán, *La nobleza en la España Moderna*,⁴ i la d'A. Carrasco Martínez, *Sangre, honor y privilegio. La nobleza española bajo los Austrias*.⁵ Més recentment, l'obra d'E. Soria Mesa, *La nobleza en la España moderna. Cambio y continuidad*,⁶ analitza l'estament nobiliari amb una mirada certament innovadora, «el cambio inmóvil», com a referència a l'aparent immobilitat de l'estament.

Un vessant de gran dinamisme dins dels estudis nobiliaris és el relatiu a la família, veritable sosteniment econòmic, bastiment d'estratègies, base del seu poder i de la influència dels llinatges. Com a cèl·lula bàsica de la societat, l'anàlisi de les famílies i dels seus integrants permet la comprensió i la reconstrucció del sistema social de l'Antic Regim, dins del qual, l'estament nobiliari nodreix l'elit del poder. Des de la dècada dels anys huitanta del segle xx, la història de la família ha anat guanyant en rellevància i en autonomia de la història social. A tot això va contribuir, dins de la historiografia espanyola, la multiplicació de treballs i mirades que s'obriren pas des

2 P. Molas Ribalta, «Vivir la historia de las élites», *Las élites en la época moderna: La Monarquía Española*, vol. I. Nuevas perspectivas, E. Soria, J. J. Bravo, J. M. Delgado (coord.), Universidad de Córdoba, 2009, p. 133-142. La historiografia catalana té com a referent els seus treballs en l'àmbit dels estudis de la noblesa catalana, com són: *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Barcelona, 2004; «Els comtes de Darnius (segles XVII-XVIII)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 2000, núm. XVIII, p. 313-323; «El estamento de la nobleza del principado de Cataluña», M. Rivero Rodríguez (coord.), *Nobleza hispana, nobleza cristiana. La Orden de San Juan*, vol. I, Madrid, 2009, p. 327-349.

3 A. Domínguez Ortíz, *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*, Madrid, 1973.

4 D. García Hernán, *La nobleza en la España Moderna*, Madrid, 1992.

5 A. Carrasco Martínez, *Sangre, honor y privilegio. La nobleza española bajo los Austrias*, Barcelona, 2000.

6 E. Soria Mesa, *La nobleza en la España moderna. Cambio y continuidad*, Madrid, 2007.

de la Universitat de Múrcia, amb el Seminari Permanent d'Història de la Família dirigit pel professor Francisco Chacón.

La historiografia valenciana compta ja amb estudis rellevants sobre la noblesa i les oligarquies del Regne de València, els quals s'inscriuen en un ambiciós projecte d'investigació, orientat a traure a la llum els llinatges com a camí per a un coneixement més profund de l'estament nobiliari. Un tema que, d'alguna manera, ja va captar l'interés d'alguns autors coetanis als segles moderns, el treball dels quals serveix de consulta per a les investigacions actuals. Ens referim a l'historiador i cronista valencià del segle XVI, Rafael Martí de Viciano (1502-1584), amb la seua obra *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*,⁷ també Gaspar Escolano (1560-1619), amb *Década primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad y reino de Valencia*,⁸ així com l'obra del genealogista Onofre Esquerdo (1635-1699), *Nobiliario valenciano*.⁹ Avui en dia, tant l'oligarquia com la noblesa valenciana del segle XVIII ja han rebut amb caràcter general sengles acurats estudis. D'una banda, Maria Jesús Gimeno Sanfeliu es va ocupar de l'oligarquia de Castelló en el segle XVIII,¹⁰ mentre que Jorge Antonio Catalá Sanz s'endinsava en l'estudi de la noblesa del mateix període,¹¹ sense oblidar, pel seu notable interès, l'estudi de Jaume Pastor Fuixà.¹² També com a estudi col·lectiu cal mencionar els treballs de Juan Antonio Chiquillo,¹³ Amparo Felipo¹⁴ o David Bernabé Gil.¹⁵

7 Martí de Viciano, *Crónica de la ínclita y coronada Ciudad de Valencia y de su reino*. Edició a cura de Joan Iborra, Universitat de València, 2005.

8 G. Escolano, *Década primera de la historia de la Insigne y coronada Ciudad y reino de Valencia*, 1610. Edició facsímil, València, 1972.

9 O. Esquerdo, *Nobiliario valenciano*, Biblioteca Valenciana, València, 2002.

10 M. J. Gimeno Sanfeliu, *La oligarquía urbana de Castelló en el siglo XVIII*, Castelló, 1990; *Patrimonio, parentesco y poder. Castelló (XVI-XIX)*, Castelló, 1998. A més de J. Brines, A. Felipo, M. J. Gimeno, C. Pérez, *Formación y disolución de los grandes patrimonios castellanenses en el Antiguo Régimen*, Castelló, 1995.

11 J. A. Catalá Sanz, «Lecturas jurídico-políticas de la nobleza valenciana del siglo XVIII», *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu Alfaro*, Vol. 1, 1989, p. 261-274; «El coste económico de la política matrimonial de la nobleza valenciana en la época moderna», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 19, València, 1993, p. 165-190; «Violencia nobiliaria y orden público en Valencia durante el reinado de Felipe II: Una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquía», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 20, València, 1994, pp. 105-120; *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid, 1995; «Consideraciones sobre el desenlace del proceso de pacificación de la nobleza valenciana», *Studia histórica. Historia moderna*, núm. 14, 1996, p. 155-172; «La nobleza valenciana en la época de Felipe II: mecanismos de castigo y disciplina», *Felipe II y el Mediterráneo*, coord. per E. Belenguier Cebrià, Vol. 2, 1999 (*Los grupos sociales*), p. 261-274; J. A. Catalá, J. J. Boigues, «Bibliotecas nobiliarias: una aproximación a las lecturas de la nobleza valenciana en el siglo XVIII», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 13, València, 1998, p. 103-144.

12 J. Pastor Fuixà, «Nobles i cavallers al País Valencià», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 1993, núm. 43, p. 13-54.

13 J. A. Chiquillo Pérez, «La nobleza austracista en la guerra de Sucesión. Algunas hipótesis sobre su participación», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 17, València, 1991, p. 115-147.

14 A. Felipo Orts, «L'accés de la noblesa titulada al govern de la Ciutat de València (1652-1707)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 13, Barcelona, 1993, p. 469-484.

15 D. Bernabé Gil, «Nobles valencianos al servicio regio: la provisión del oficio de Portantveus de Gobernador Ultra Sexonam en la edad moderna», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 26, Alacant, 2008, p. 13-60.

Amb un tractament monogràfic, i seguint amb l'orde cronològic, són molts els llinatges valencians que han rebut atenció especial: la família Borja, ducs de Gandia per part de Miquel Batllori;¹⁶ el llinatge dels Cervelló, comtes de Cervelló, així com la família Castellví, marquesos de Villatorcas, per Amparo Felipo;¹⁷ la família Vic i un membre destacat del llinatge dels Cardona per Carme Pérez,¹⁸ el llinatge Casalduch-Vallés, barons de la Pobra per M. Jesús Gimeno;¹⁹ els Vilaragut, comtes d'Olcav i marquesos de Llanera per Paz Lloret;²⁰ els Pardo de la Casta, comtes d'Alaquàs i marquesos de la Casta per Eva Maria Gil;²¹ els Boil d'Arenós, marquesos de Boil, per Guadalupe Pérez;²² la família dels Cernesio, comtes de Parcent, per Josep San Ruperto;²³ o els Próxita, per Ricardo Santarrufina.²⁴ Històries particulars, dins d'un mateix context històric que serveixen per a comprendre millor la societat, l'economia, la política, la cultura, la religiositat del Regne de València en l'Edat Moderna. Tot el qual representa un gran esforç investigador que permet avançar cap a un coneixement més profund de la nostra història, gràcies a la multiplicació d'aspectes rela-

16 M. Batllori, *La família Borja*, Eliseu Climent, València, 1994.

17 A. Felipo Orts, «La ascensión social de los Cervelló: de barones de Oropesa a condes de Cervelló y Grandes de España», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 28, València, 2002, p. 241-262; *El conde de Cervelló y el Consejo de Italia: escritos políticos en el exilio austracista (1724-1745)*, València, 2007; «Anotaciones sobre la conformación del patrimonio de don José de Castellví, marqués de Villatorcas (1653-1722)», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 2009, p. 171-190; «Los desposorios de gobernador don Basilio de Castellví (1504-1672). Estrategia matrimonial y problemática dotal», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 2011, p. 237-254; «De los ejércitos reales al Consejo de Guerra. Don Francisco de Castellví y Vich (1553-1631)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 37, València, 2011, p. 273-268; «La gobernación de Valencia durante el siglo XVII y el linaje de los Castellví», *Actas de la XI Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Granada, 2012, p. 698-709; «La conformación del señorío de Villatorcas (1668-1696)», *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*, M. J. Pérez Álvarez y L. M. Rubio (eds.), 2012, p. 669-680; «La derivación de la política de confiscaciones de Felipe V sobre el borbónico marqués de Villatorcas», *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Zaragoza, 2013, p. 313-319; *Nobleza, poder y cultura. El linaje Castellví y el marquesado de Villatorcas*, València, PUV, 2014.

18 J. Brines i Blasco, C. Pérez Aparicio, «A l'ombra de la monarquia. Splendor i ocàs de la família Vic», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 2002, p. 285-313; C. Pérez, «Una vida al servicio de la Casa de Austria. Don José Folc de Cardona y Erill, príncipe de Cardona (1651-1729)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 28, València, 2002, p. 421-448.

19 M. J. Gimeno Sanfeliu, *Els barons de la Pobra, Serra, Borriol, Benicàssim i Montornés*, València, 2003.

20 P. Lloret Gómez de Barreda, «Los Servicios a la Monarquía y el proceso de ennoblecimiento del linaje valenciano de los Vilaragut en el siglo XVII», *La declinación de la Monarquía hispánica en el siglo XVII: actas de la VII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Universidad de Castilla La Mancha, 2004, p. 631-644; *Ser noble en la València del segle XVII. El llinatge dels Vilaragut*, València: Institució Alfons el Magnànim, 2005.

21 E. M. Gil Guerrero, «Los Pardo de la Casta. El ascenso de un linaje al servicio regio (siglos XIV-XVII)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 37, València, 2011, p. 487-509.

22 G. Pérez Torregrosa, «Espacio foral i patronazgo regio. Los Boil de Arenós en el siglo XVII», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 2010-2011, núm. 60, p. 255-272; «Servicios por mercedes. Función política i aspiraciones de don José Boil de Arenós noble valenciano del siglo XVII», *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Serrano, E. (coord.), Institución «Fernando el Católico» (CSIC), Saragossa, 2013, p. 353-367.

23 J. San Ruperto Albert, «De comerciantes a "grandes" d'Espanya. Els Cernesio, comtes de Parcent, al segle XVII», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 39, València, 2013, p. 253-272.

24 R. Santarrufina, «Los Próxita, un linaje de origen napolitano en el Reino de Valencia», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 40, p. 237-254.

tius a la noblesa que cadascun d'ells ens aporta. Bona part d'aquesta valuosa informació històrica està reunida en dues monografies coordinades i editades per les professores Amparo Felipo Orts i Carmen Pérez Aparicio, *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*,²⁵ i *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*.²⁶

El comtes de Bunyol (segles XVI i XVII) s'insereix en l'actual context historiogràfic de interès renovat per les elits de poder de l'Antic Règim.²⁷ Encara que en un primer moment fou la figura del primer comte de Bunyol, don Gaspar Mercader i Carròs (c. 1569-1631), la que va actuar com a polaritzador del nostre interès, molt prompte, tant el magnetisme de la investigació com les exigències documentals, ens va portar a estendre l'estudi als anys precedents i posteriors d'aquest nucli central. D'alguna manera, va condicionar l'orientació del treball cap a un estudi diacrònic del llinatge, amb la finalitat de permetre una millor visualització de la seua trajectòria, des de la qual anar abordant les múltiples perspectives que ens plantejàvem com a reptes: l'esfera familiar, la de l'economia, la senyorial, la política i la cultural. Les citacions puntuals al voltant del cognom Mercader deixaven besllumar la importància del llinatge, igual que l'esplendor d'unes èpoques precedia o antecedia la precarietat d'unes altres. És aquest transcurs serpentejant de l'esdevenir familiar, econòmic, polític i cultural, el que hem volgut arregar al llarg d'una àmplia cronologia que aprofita la integració de la Casa Mercader a la dels Milà d'Aragó, marquesos d'Albaida, esdevinguda en els inicis del segle XVIII, per a soltar l'àncora d'una singladura que va iniciar-se buscant les arrels medievals del llinatge.

El treball s'estructura en quatre parts, en tres de les quals l'estudi s'aborda des d'una perspectiva diacrònica, en què la successió dels titulars de la Casa marca el ritme, la cadència, el *tempo* històric, i n'és el punt de partida, com ja hem avançat, l'ascendència medieval del llinatge. Ens interessava especialment trobar les claus que contribuïren a fonamentar la Casa, encimbellant-la en la cúspide de la societat

25 A. Felipo Orts, C. Pérez Aparicio, eds, *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, València, PUV, 2014.

26 A. Felipo Orts, C. Pérez Aparicio, eds, *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna* (en premsa, a càrrec d'Edicions Alfons el Magnànim).

27 Per a més detall i especificació, consulta de fonts manuscrites i impreses, bibliografia històrica, quadres genealògics i apèndix documental, es pot consultar el versió que dona lloc al present llibre, emmagatzemada en el repositori Roderic. No obstant això, atés l'inestimable valor i riquesa documental dels Arxius consultats, considerem oportú fer menció d'algunes de les seues sèries, com ara *Processos* i *Processos de Madrid*, que custodia l'Arxiu del Regne de València, la qual ens ha permès il·luminar de dades el treball. També, els protocols notariais de l'Arxiu Reial Col·legi del Corpus Christi, els registres de l'Arxiu de la Seu de València, els de l'Arxiu Municipal de València o els documents de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. De no menys importància, interès i riquesa han estat les fonts manuscrites de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, especialment, la sèrie *Secretaria de València* i *Reial Cambra, Diversorum València*, igualment el valuós Fons Fernán Núñez de la *Secció Noblesa*, l'Arxiu Històric Nacional, o les sèries *Consells* i *Consell d'Ordes*, així com els manuscrits de la Reial Acadèmia de la Història. El meu agraïment a tot el personal de cadascun d'aquests per les seues atencions.

valenciana. Una etapa de serveis a la Corona des de la Batlia General que contrasta amb la de bona part del segle XVI, en la qual els Mercader semblen entrar en punt mort. Llums i ombres del llinatge que perfilen una època, en què un dels hàndicaps més grans va ser l'escassetat i la reduïda diversitat de les fonts. Aquesta primera part es tanca amb l'empenta que per al llinatge va suposar el VII baró de Bunyol, don Gaspar Mercader i Mercader.

En aquest moment, el llinatge sembla tornar a bullir en la societat, afloren les estratègies familiars, l'activitat política i de servei des de la Batlia, es palesen les intrigues i l'esforç per contrarestar la maledicència contra el llinatge a fi d'evitar el seu enfonsament. Una època brillant a efectes socials, plàcida econòmicament i, sens dubte, de reconeixement, en la qual va viure l'hereu, don Gaspar Mercader i Carròs, que va aportar al llinatge el títol comtal, però que va experimentar les hores més amargues. Amb la seua figura s'obri la segona part, la qual abasta, cronològicament, la primera meitat del segle XVII. Ominosa època per a la trajectòria del llinatge, jalonada per dues fites d'especial transcendència, l'una l'impacte de l'expulsió dels moriscos, l'altra la lluita per mantenir la successió del vincle de Bunyol. Del nostre interès era esbrinar la realitat econòmica de la Casa, com va percutir el decret de foragitament de la Monarquia en la hisenda comtal, quines van ser les maniobres emprades per a la recuperació. La crisi, però, no devia permetre desatendre, ni obviar, l'entramat familiar, com tampoc eludir l'intent per esbossar les particulars personalitats dels titulars, les seues inquietuds i implicacions en el panorama general del Regne de València i de la Monarquia. D'aquesta manera, hem parat esment en la peculiar figura del primer comte de Bunyol, del qual les seues múltiples facetes ens introdueixen en l'ambient cortesà i nobiliari de la València dels inicis del segle XVI i el començament del XVII, igual que el seu activisme i la implicació compromesa en les controvèrsies importants de caràcter religiós i polític del moment.

La fractura en la línia successòria directa i, com a derivada, l'accés de la línia col·lateral, marca el començament de la tercera i última part d'aquesta orientació diacrònica. L'aliança dels Mercader-Cervelló en la lluita pel vincle de Bunyol, davant dels Mercader-Cardona, dóna pas a tres generacions procedents de la branca del fadristern del batle don Gaspar Mercader i Mercader, a través de les quals indaguem en la trajectòria del llinatge fins al començament del segle XVIII.

En la quarta i última part, l'estudi adopta un punt de mira transversal i ens introdueix en l'evolució del llinatge des de dues perspectives: d'una, l'evolució de les rendes senyoriales a través dels arrendaments de les viles i els llocs del senyoriu de Bunyol, de l'altra, la perspectiva de la cultura material. Dos aspectes molt dissemblants, però, amb la força documental escaient per a poder fer l'anàlisi. En el primer capítol *De l'esplendor a la crisi, fins a arribar a l'estancada renda senyorial*, ens interessava copsar i fer palés com va anar fluctuant la quasi única font d'ingressos familiar, i com va pro-

jectar-se en aquest tipus de documentació el punt d'inflexió que va suposar per a la Casa l'expulsió dels moriscos. En el segon capítol, *L'espai domèstic*, el nostre interès ha sigut acostar-nos al microcosmos casolà dels Mercader. Així, a manera de tràveling, hem intentat recórrer, amb la força visual que permeten els inventaris *post mortem*, segle i mig d'història familiar. La generosa font ens regala tot un món interior ple de matisos, de retalls de vida i d'història, on l'evolució de l'habitatge va transformant-se paral·lelament a la trajectòria del llinatge, on el batec de l'interior domèstic es fusiona amb el de la Casa Mercader, on afloren les inquietuds, els gustos dels seus ocupants, on els silencis, igual que en les composicions musicals, formen part de la història.

No voldria finalitzar sense mostrar el més afectuós i sincer agraïment a tots aquells que m'han acompanyat en aquesta aventura investigadora. Especialment, les directrius i els valuosos consells d'Amparo Felipo Orts i Carme Pérez Aparicio, d'elles he rebut el seu profund coneixement de la història, l'art d'entendre-la i l'ofici de treballar-la. Les seues aportacions han dotat el treball dels millors fruits, el seu contagiós entusiasme i generositat han sigut guia i referent.

Primera part

**L'ASCENDÈNCIA DEL LLINATGE.
LES BASES SOCIALS, ECONÒMIQUES
I POLÍTIQUES**

I. Una trajectòria sòlida: el Mercader en l'Edat Mitjana

A partir del principi de lleialtat a la Corona i del capital que aportava el coneixement de la legislació foral del Regne de València, el llinatge Mercader va anar traçant, des de mitjan segle XIV, un *cursus honorum* que desembocà en el seu ràpid ennobliment.

1 Els serveis a la Corona. La compra dels senyorius de Bunyol i Xest. Les estratègies matrimonials

L'any 1344, el jurisperit mossén Berenguer Mercader va traslladar la seua residència de Xàtiva a València, on es va integrar en els nivells més alts de la ciutadania. Tot i que mancava de titulació universitària, mossén Berenguer fou reconegut com a savi en dret, i es va obrir pas entre els experts en aquesta matèria i els notaris. Probablement, d'aquest cercle provenia la seua muller Sança Gomis. El 1350 el seu prestigi professional li va possibilitar poder representar la parròquia de Santa Maria de la Seu en el Consell General. Ja el 1353 apareix com a conseller reial i advocat de la Ciutat, afegint els mèrits suficients perquè, aquell mateix any, el rei Pere IV li concedira el títol de cavaller. Anys després, el 1375, fou elegit assessor del justícia criminal.²⁸ Aquesta ascendent trajectòria es correspon amb la preeminència adquirida pels juristes en la societat medieval, la qual els facilitava incrementar el seu patrimoni, finançar els estudis de lleis als seus fills, i culminar la seua carrera amb l'ennobliment, com a gratificació als serveis prestats en la administració de la qual van ser l'ànima i motor. La família Mercader va destacar en aquest col·lectiu, ja que va assolir una de les cotes més elevades de poder i ennobliment.²⁹

L'estatus aconseguit per mossén Berenguer Mercader afavorí l'educació del seu únic fill, Joan Mercader i Gomis († 1443), doctor en dret per la Universitat de Bolonya. La seua preparació li va permetre exercir com a conseller de la parròquia de Sant Bartomeu el 1389, 1392 i 1403, a més de com a assessor del justícia criminal el 1393. Ja l'any 1404 fou elegit jurat, al temps que la documentació el situa com a advocat i conseller de la Ciutat. Com a síndic va treballar en les Corts que el rei Joan I va reunir a Montsó en 1389, així com en les convocades a Sogorb per Martí I en el 1402. Aquest

²⁸ E. Cruselles i E. Díes, «Buñol en la Edad Media», J. Hermosilla Pla (dir.), *Historia de Buñol*, València, 2007, p. 196.

²⁹ C. López Rodríguez, *Nobleza y poder político. El Reino de Valencia (1416-1446)*, València, 2005, p. 76.

mateix any, mossén Joan va estar present en les negociacions de les noces de la infanta dona Blanca de Navarra, mentre que un any després assistia en representació de la Ciutat com a testimoni en el jurament del primogènit d'Aragó, Martí el Jove, rei de Sicília. Durant l'interregne (1410-1412) mossén Joan Mercader va intervenir en les negociacions parlamentaries.³⁰ El triomf de la dinastia Trastàmara i del bàndol Centelles, on mossén Joan Mercader es va posicionar, li va permetre, després d'uns anys de romandre a l'ombra del batle general Nicolau Pujades, culminar la seua carrera política ocupant la Batlia General el 1412. Com a funcionari del Patrimoni Reial, encarregat de la conservació i el cobrament dels drets pertanyents a la Corona, va quedar vinculat molt directament i estretament a la Monarquia.³¹ Durant aquest temps, mossén Joan Mercader va anar augmentant el patrimoni immobiliari. Hi ha constància de la compra d'una casa en la parròquia de Sant Nicolau, a un tal Martínez, segons contracte rebut pel notari Bartomeu, el 19 de setembre de 1439.³²

Molt probablement, el seu accés a la Batlia General es va veure facilitat pel seu matrimoni amb Laura Miró, filla de Simó Miró, que fou batle general de València, i de Bonadona Vivas de Banyamàs. Del matrimoni de mossén Joan i Laura Miró van nàixer sis fills i quatre filles: Berenguer, Pere, Bernat, Joan, Macià, Guillem, Beatriu, Margarida, Joana i Isabel,³³ per a tots els quals va projectar una acurada educació com a estratègia de promoció social. En aquest sentit, l'administració municipal va ser l'àmbit de formació professional dels fills,³⁴ de tal manera que va potenciar l'ocupació del seu primogènit i hereu, mossén Berenguer Mercader i Miró, en càrrecs successius de la magistratura valenciana amb la finalitat de proporcionar-li la formació professional escaient. Així, el 1417 va ser elegit per a l'ofici de mostassaf, dos anys després ocupava un lloc en la Juraderia, i va ser elegit conseller el 1420. El 9 de setembre del 1422, mossén Berenguer Mercader prenia possessió de l'alcaidia del Castell de Xàtiva, en un acte del qual va donar fe el notari Pere d'Angularia.³⁵ Aquell mateix any, el rei Alfons el Magnànim li atorgava el privilegi de nomenar successor en l'alcaidia entre els seus familiars, raó per la qual, al llarg d'una centúria un membre del llinatge Mercader va estar sempre en la governació del castell. Com a presó d'Estat, aquest recinte fortificat va acollir presoners insignes, com és el cas del comte d'Urgell, on va ser traslladat per

³⁰ *Ibidem*, p. 79.

³¹ E. Cruselles i E. Díes, «Buñol...», p. 197 i 198. Sembla que també va ocupar el càrrec de mostassaf en 1414. Estudi epistolar de mossén Joan Mercader, notes sobre biografia i selecció documental en: M. Tintó Sala, *Cartas del Baile General de Valencia Joan Mercader al rey Fernando de Antequera*, València, 1979.

³² Document de compravenda conservat per la família, relacionat en l'inventari *post mortem* confeccionat l'any 1603 amb els béns de don Gaspar Mercader i Mercader. AHN, *Secció Noblesa*, Fons Fernán Núñez, C. 1.628, D. 3, ff. 103-120.

³³ RAH, *Col·lecció Salazar i Castro*, ms. 9/320, f. 47r.

³⁴ E. Cruselles i E. Díes, «Buñol...», p. 201.

³⁵ Document que apareix inclòs a l'inventari *post mortem* dels béns de don Gaspar Mercader i Mercader (1603). AHN, *Secció Noblesa*, Fons Fernán Núñez, C. 1.628, D. 3, ff. 103-120.